
**ARTYKUŁY PRZEGLĄDOWE, NOTATKI,
SPRAWOZDANIA**

Ilona Florczak*

**ARCHIWALIA DOTYCZĄCE SZADKU Z LAT 1867–1918
W ZASOBIE ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO W ŁODZI**

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie przechowywanych w Archiwum Państwowym w Łodzi materiałów z lat 1867–1918 odnoszących się do Szadku, a także wskazanie problemów związanych z poszukiwaniem źródeł, w przypadku gdy nie zachowała się spuścizna aktowa po urzędach bezpośrednio sprawujących władzę na danym obszarze. Główne źródła do historii Szadku w drugiej połowie XIX w. znajdują się w zespołach rosyjskiej administracji państwowej. Archiwalia, o których mowa, powstały w wyniku działalności urzędów gubernialnych kaliskich i powiatowych sieradzkich. Część z nich, podczas I wojny światowej, wywieziono do Rosji, dokąd ewakuowano władze guberni. Pozostała na ziemiach polskich dokumentacja uległa rozproszению – dotyczy to m. in. spuścizny aktowej zarządów powiatowych guberni kaliskiej, a także dokumentacji władz administracji specjalnej szczebla powiatowego. Prawie w ogóle nie zachowały się akta wytworzone przez władze powiatowe sieradzkie, które w drugiej połowie XIX w. stanowiły bezpośrednią władzę zwierzchnią gminy wiejskiej Szadek. W czasie I wojny światowej akta gubernialne zostały podzielone – ważniejsze, przede wszystkim o charakterze politycznym, wywieziono w głąb Rosji. Część tych dokumentów, w wyniku porozumień z władzami radzieckimi, została później zwrócona stronie polskiej. Dokumentacja, która pozostała na ziemiach polskich po I wojnie światowej, w okresie międzywojennym była przechowywana w Kaliszu i Poznaniu, ostatecznie jednak, po II wojnie światowej, trafiła do Archiwum Państwowego w Łodzi (dalej: APŁ), gdzie pozostaje do dzisiaj. W archiwum łódzkim scalono poszczególne części zespołów, uporządkowano akta i opracowano pomoce archiwalne w postaci inwentarzy oraz indeksów rzeczowych i geograficznych.

* Ilona Florczak, dr, adiunkt w Zakładzie Nauk Pomocniczych Historii Uniwersytetu Łódzkiego.

Wszystkie opisane dalej zespoły archiwalne zawierają dokumentację w języku rosyjskim. W większości dokumentów przeważa pismo ręczne (mimo upowszechnienia się pod koniec XIX w. wynalazku maszyny do pisania), a jego odczytanie często stanowi poważną przeszkodę w wykorzystaniu dokumentacji do badań historii regionu. Pisma powstawały według określonych wskazówek kancelaryjnych, przeważnie na papierze urzędowym, zawierającym nadruk z nazwą instytucji, która wystawiła dokument.

W artykule tym ograniczono się do opisu spuścizny władz powiatowych i gubernialnych, pochodzenia administracyjnego. W celu odtworzenia procesów dziejowych zachodzących Szadku w drugiej połowie XIX w. należy przedstawić pokrótce strukturę administracyjną Królestwa Polskiego po reformach ustrojowych, mających miejsce w latach sześćdziesiątych XIX w.

Jak wiadomo, po upadku powstania styczniowego, władze carskie przystąpiły do likwidacji odrębności Królestwa Polskiego. Proces ten obejmował nie tylko likwidację centralnych organów władzy państwowej, lecz również głębokie przekształcenia administracyjne. Zlikwidowano dotychczas działające instytucje autonomiczne – Radę Stanu, Radę Administracyjną, poszczególne komisje rządowe, a ich kompetencje przejęły odpowiednie instytucje władzy państwowej w Rosji. Wprowadzono nowy podział administracyjny – na mocy ukazu z 31 grudnia 1866 r. powstało dziesięć guberni i 85 powiatów¹.

Gubernią zarządzał gubernator, dzieląc władzę z rządem gubernialnym. W wyniku reform ustrojowych jego rola znacznie wzrosła, przede wszystkim w zakresie bezpieczeństwa i porządku publicznego. Jednoosobowa władza gubernatora miała szczególne znaczenie w sprawach wymagających szybkiej decyzji i egzekutywy. Gubernator sprawował władzę wykonawczą bezpośrednio lub za pośrednictwem poszczególnych wydziałów rządu gubernialnego – sprawował kontrolę nad wprowadzeniem w życie postanowień władz zwierzchnich, nadzorował funkcjonowanie podległych mu urzędów gubernialnych, powiatowych i gminnych. Gubernator wydawał zezwolenia na odczyty, wystawianie sztuk teatralnych, druk wydawnictw itp. Zatwierdzał na urzędach osoby duchowne wyznania rzymskokatolickiego, sprawował nadzór nad klasztorami, potwierdzał wybór rabinów, a także dozorów rzymsko-katolickich i bóżniczych. Sprawował również nadzór nad wyborami do samorządu gminnego i kontrolował jego urzędników, co – jak wskazuje Artur Górak – miało służyć realizacji polityki władz rosyjskich, zmierzających do zantagonizowania włościan i ziemiaństwa. Gubernatorowi podlegały kwestie personalne straży ziemskiej, a od roku 1870 r. nadzorował urząd gubernialny ds. włościańskich, który przejął kompetencje komisji gubernialnej zajmującej się szeroko pojętymi sprawami

¹ Podziały administracyjne Królestwa Polskiego w okresie 1815–1918. (Zarys historyczny), oprac. W. Trzebiński, A. Borkiewicz, „Dokumentacja Geograficzna” 1956, z. 4, s. 91.

gmin wiejskich i wsi, z wyjątkiem tych o charakterze politycznym, które pozostawały, jak wspomniano, w gestii gubernatora².

Drugi urząd zarządzający gubernią, rząd gubernialny, był organem o charakterze kolegialnym. Działał pod przewodnictwem gubernatora. W jego skład wchodził wicegubernator oraz radcy stojący na czele wydziałów. W posiedzeniach rządu brali udział także specjaliści różnych dziedzin, pełniący funkcje doradcze. Rząd gubernialny rozpatrywał sprawy administracyjne, gospodarcze i społeczne, pozostawiając sprawy o charakterze politycznym gubernatorowi.

W latach 1869–1870 na podstawie postanowienia Komitetu Urządzającego w Królestwie Polskim³ i ukazu cara Aleksandra II z 1 czerwca 1869 r. odebrano prawa miejskie 336 miastom spośród 452 istniejących wówczas w Królestwie Polskim, przyznając im status osad wiejskich. Posłużono się przy tym trzema kryteriami: liczbą mieszkańców (mniejszą niż 3 tys. osób), udziałem rolników w ogólnej liczbie posiadaczy nieruchomości w mieście (mniej niż 50%) oraz poziomem rocznych dochodów miasta (mniej niż 1500 rb). Wprowadzeniu reformy towarzyszyło przekonanie, że utrzymanie władz miejskich jest kosztowniejsze niż gmin wiejskich. Wśród 39 miast guberni kaliskiej zamienionych w 1870 r. na osady wiejskie, znalazł się Szadek (w 1868 r. liczył 1929 mieszkańców i był miastem o charakterze rolniczym⁴), który stał się tym samym siedzibą gminy wiejskiej, najniższej jednostki samorządu terytorialnego⁵.

Ukazem z 2 marca 1864 r. wprowadzono, obok reformy uwłaszczeniowej, samorząd gminny. Zniesiono dotychczasową, patrymonialną instytucję wójtów gminnych, wprowadzając na jej miejsce wiejską gminę zbiorową. W jej skład wchodziły teraz wsie, obszary dworskie, a także liczne po reformie administracyjnej, osady wiejskie. Organami uchwałodawczymi samorządu były zebrania gminne, w których brali udział pełnoletni gospodarze, posiadający co

² A. Kopiczyńska, *Kancelaria Gubernatora Łomżyńskiego w latach 1867–1918 – funkcje i procesy aktotwórcze*, „Archeion” 1988, t. 84, s. 39; A. Górak, *Kancelaria Gubernatora i Rząd Gubernialny Lubelski (1867–1918). Studium administratywistyczne i prozograficzne*, Lublin–Radzyń Podlaski 2006, s. 93–94.

³ Organ władzy państwowej w Królestwie Polskim, powołany do życia w 1864 r. przez władze carskie. Początkowo wyznaczono mu zadanie przeprowadzenia uwłaszczenia na ziemiach polskich. Po powstaniu styczniowym Komitet Urządzający zajął się reorganizacją administracji w celu zniesienia autonomii ziem polskich w zaborze rosyjskim. Został rozwiązany w 1871 r.

⁴ R. Kołodziejczyk, *Zamiana miast na osady w Królestwie Polskim*, „Kwartalnik Historyczny”, 1961, R. 68, nr 1, s. 191, 199; A. J. Parczewski, *Monografia Szadku*, Warszawa 1870, s. 61. Inne źródło szacuje liczbę mieszkańców na 2006 (J. Śmiałowski, *Przemiany gospodarcze w rolnictwie, rozwój miast i przemysłu w latach zaborów*, [w:] tenże (red.), *Szkice z dziejów sieradzkiego*, Łódź 1977, s. 218). O rolniczym charakterze Szadku – tenże, *Uwłaszczenie mieszczan miastach guberni kaliskiej*, [w:] *Studia i materiały do dziejów Łodzi i okręgu łódzkiego. Uwłaszczenie chłopów i mieszczan rolników*, t. 2, Łódź 1966, s. 259.

⁵ M. Lamprecht, A. Sikora, *Funkcje administracyjne Szadku – rys historyczny*, „Biuletyn Szadkowski” 2008, t. 8, s. 119.

najmniej 3 morgi gruntu. Zebrania się miały odbywać co najmniej cztery razy w roku. Przewodniczył im wójt, który był wybierany przez organ uchwałodawczy. Podczas zebrań decyzje zapadały większością głosów i były wiążące w przypadku obecności przynajmniej połowy uprawnionych do głosowania. Do kompetencji zebrań gminnych należało rozstrzyganie w sprawach finansowo-gospodarczych gminy, a więc sprawy podatkowe, zarządzanie majątkiem gminy, utrzymanie szkół itp. Władzą wykonawczą w gminie był wójt i ławnicy wybierani przez zebranie gminne. Oprócz wykonywania decyzji zebrania gminnego, wójt był jednocześnie reprezentantem władzy państwowej w gminie. Do jego zadań należało wykonywanie tzw. zadań zleconych (powierzonych przez wyższą instancję władzy państwowej), które obejmowały wiele sfer życia publicznego, m. in. utrzymanie porządku publicznego i bezpieczeństwa, ochronę zdrowia i mienia państwowego, organizację szkolnictwa, zapobieganie klęskom żywiołowym, nadzór nad stanem dróg i mostów, organizację i kontrolę instytucji dobroczynnych itp. Uzależnienie od wyższych szczebli administracji państwowej wpływało na słabość samorządu wiejskiego, a także skutkowało przeciążeniem pracą urzędów gminnych (organów pomocniczych wójta). Zadania były zlecane zarówno przez urzędników powiatowych, jak i gubernialnych. Urzędnicy gminni, m. in. dostarczali informacje niezbędne do zestawień statystycznych i corocznych sprawozdań ze stanu guberni. Ważną postacią w gminie był pisarz, odpowiedzialny za prowadzenie kancelarii, a przede wszystkim korespondencji. Bardzo często zdarzało się, że pisarz był urzędnikiem mianowanym przez organ władzy nadrzędnej, a w związku z tym jego pozycja (także polityczna) była bardzo silna, zwłaszcza że wójtom brakowało kompetencji, a czasem nawet umiejętności czytania i pisania. Pisarz, nierzadko jedyny pracownik kancelarii, prowadził korespondencję nie tylko z władzami nadrzędnymi, ale także załatwiał bieżące sprawy gminy, podejmując decyzje merytoryczne.

Wszystkie wyżej wymienione powody, a także niskie wynagrodzenie i częste zmiany na stanowiskach urzędników gminnych⁶ oraz braki kadrowe wpływały na niezadowolenie mieszkańców gmin z działalności urzędników⁷. Ten stan rzeczy spowodował również, iż nie zachował się odrębny zespół obejmujący dokumentację wytworzoną przez urząd gminny w Szadku w drugiej połowie XIX w., która odzwierciedlałaby najważniejsze problemy życia społecznego, politycznego i gospodarczego zarówno gminy, jak i samej osady szadkowskiej. Podobnie wyglądała sytuacja w większości gmin wiejskich w Królestwie

⁶ Szczególnie częste zmiany na stanowiskach wójtów zaobserwowano w guberni kaliskiej (J. Kozłowski, *Realizacja reformy administracyjnej w Królestwie Polskim 1867–1875*, „Przegląd Historyczny” 1998, t. 89, z. 2, s. 246).

⁷ Tamże, s. 244–247; W. Witkowski, *Historia administracji w Polsce 1764–1989*, Warszawa 2007, s. 154–156.

Polskim. Działalność władz gminnych możemy odtworzyć dzięki analizie dokumentacji pozostałej po urzędach administracji państwowej wyższego szczebla, a jedyną bezpośrednią spuścizną po urzędzie gminnym w Szadku są akta przechowywane w Archiwum Państwowym w Łodzi Oddział w Sieradzu, zgromadzone w zespole Akta gminy Starostwa Szadek, przy czym tylko jedna jednostka archiwalna dotyczy XIX w. i pochodzi z 1896 r.⁸

Bezpośrednim zwierzchnikiem wójta był naczelnik powiatu, czyli organ wykonawczy zarządu powiatowego. Spuścizna po władzach administracji powiatowej guberni kaliskiej, jak już wspomniano, zachowała się w formie szczątkowej (jedynie akta zarządu powiatowego łęczyckiego i kolskiego stanowią większy zbiór). Natomiast dokumenty wytworzone przez zarząd powiatowy sieradzki (do którego to powiatu należał Szadek) z lat 1869–1915 stanowią zaledwie dziewięć jednostek archiwalnych. W zespole znajduje się teczka, zawierająca akta związane z zapisem testamentowym proboszcza Szadku ks. Prospera Józefa Bukiewicza. Wśród dokumentacji jest kilka kopii testamentu, napisanego w języku rosyjskim, a także polskim, oraz spis pozostawionego przez księdza majątku (dokumenty dotyczące tej samej sprawy znajdują się w zasobie Rządu Gubernialnego Kaliskiego i stanowią oddzielny poszyt⁹).

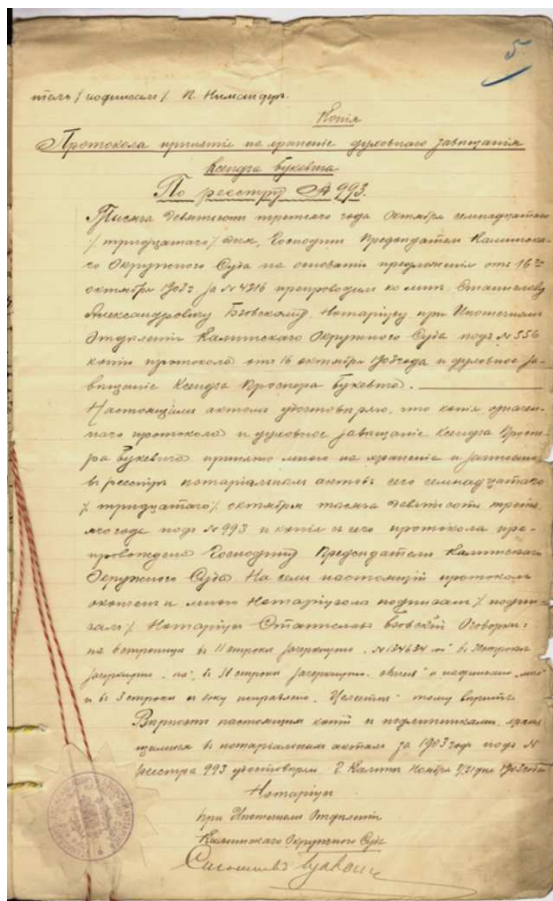
Zachowana dokumentacja urzędów administracji specjalnej powiatu sieradzkiego również nie zawiera istotniejszych materiałów odnoszących się do Szadku. Zespół Urzędu Poborowego Powiatu Sieradzkiego, zajmującego się sprawami związanymi z poborem rekruta w powiecie, liczy zaledwie trzy jednostki archiwalne, które obejmują lata 1874, 1885, i nie dotyczą spraw związanych z Szadkiem¹⁰. Zespół Rady Dobroczynności Publicznej Powiatu Sieradzkiego z lat 1870–1914 nie zawiera informacji o zakładach dobroczynnych na terytorium powiatu, poza korespondencją dotyczącą osób działających na terenach poszczególnych gmin i zbierających pieniądze na cele dobroczynne. Podobna zawartość aktowa występuje w Zespole Rady Opiekuńczej Zakładów Dobroczynnych Powiatów Wieluńskiego i Sieradzkiego z lat 1843–1870. Również

⁸ Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej: APŁ) Oddział w Sieradzu, Akta gminy Starostwa Szadek w Szadku, sygn. 25/0. Daty skrajne zespołu 1896–1954. W Sieradzu znajduje się również zespół zawierający akta miasta Szadku z lat 1898–1940. W Sieradzu przechowywane są także akta szpitala Szadku z lat 1851–1869.

⁹ APŁ, Zarządy Powiatowe, Zbiór szczątków zespołów guberni kaliskiej i piotrkowskiej z lat 1868–1915, nr 96, Zarząd Powiatowy Sieradzki, 96/2, sygn. 9, inwentarz książkowy; APŁ, Rząd Gubernialny Kaliski (dalej: RGK), nr 92, sygn. 1477 – w indeksie osobowym imię Prosper zamieniono na Kacper. W teście, oprócz kopii testamentów, znajdują się również pisma nadesłane przez naczelnika powiatu sieradzkiego, a także listy notariusza Stanisława Bzowskiego. Poszyt – grupa akt, zazwyczaj zszyta i oprawiona w półsztywny karton, dotyczący jednej sprawy, lub spraw o podobnej tematyce, będący jednocześnie jednostką archiwalną bądź jej częścią.

¹⁰ APŁ, Urząd Poborowy Powiatu Sieradzkiego, nr 326/3.

spuścizna Komisarza Włościańskiego Powiatu Sieradzkiego z lat 1870 i 1904–1912, dotycząca spraw związanych z urządzeniem wsi i gmin wiejskich po reformie uwłaszczeniowej, licząca osiem jednostek archiwalnych, dla gminy szadkowskiej zawiera tylko korespondencję i skargi chłopów z kilku wsi¹¹.

Fot. 1. Pierwsza strona testamentu proboszcza Szadku,
ks. Prospera Józefa Bukiewicza

Źródło: APŁ, Zarządy Powiatowe, Zbiór szczątków zespołów guberni kaliskiej i piotrkowskiej z lat 1868–1915, nr 96, Zarząd Powiatowy Sieradzki, 96/2, sygn. 9, k. 5

¹¹ Komisarz ds. Włościańskich był najniższym urzędem administracji włościańskiej w guberni (APŁ, Inwentarz zespołu Komisarza ds. Włościańskich Powiatu Sieradzkiego z lat 1870–1912, nr 103); Rada Opiekuncza Zakładów Dobroczynnych Powiatu Sieradzkiego z lat 1843–1870, inwentarz książkowy, nr 109; Rada Dobroczynności Publicznej Powiatu Sieradzkiego z lat 1870–1914, Wstęp do inwentarza, oprac. K. Banasik, Łódź 2006, nr 110.

O wiele bardziej przydatne są akta powstałe na szczeblu gubernialnym, odnoszące się do spraw związanych z szeroko pojętym nadzorem nad zarządem gminnym. Źródła poruszające tę tematykę znajdują się m. in. w zespole Kancelarii Gubernatora Kaliskiego (KGK), który obejmuje lata 1863–1918. Do wybuchu I wojny światowej część akt KGK przechowywano w kancelarii urzędu lub w archiwum gubernialnym. Akta o charakterze politycznym, dotyczące m. in. spraw bieżących i zesłańców, zostały wywiezione w 1914 r. do Warszawy, a rok później do Rosji, dokąd ewakuowano urząd. Sprawy były kontynuowane w Smoleńsku, a następnie w Moskwie. Po likwidacji urzędu – w myśl uzgodnień traktatu ryskiego o rewindykacji akt – dokumenty powróciły do Polski, uznano bowiem, że są one niezbędne do prawidłowego funkcjonowania administracji na ziemiach polskich. W 1919 r. akta trafiły do Archiwum Państwowego w Kaliszu, a po jego likwidacji, w 1926 r., zostały przejęte przez archiwum w Poznaniu, skąd w 1956 r. zostały przekazane do Łodzi, gdzie są obecnie przechowywane.

Zachowana spuścizna obrazuje funkcje pełnione przez gubernatora, także w zakresie nadzoru nad zarządem gminnym. W zespole znajdują się sprawozdania naczelników powiatów, przeznaczone dla władz gubernialnych reprezentujących administrację ogólną, tym cenniejsze że (jak wcześniej wspomniano) bezpośrednia spuścizna po zarządzie powiatowym sieradzkim zachowała się w formie szczątkowej. Stojący na czele zarządu powiatowego urzędnicy mieli obowiązek corocznego składania raportów ze stanu powiatu według z góry określonego wzoru. Zawierają one pełniejsze i szczegółowe dane m. in. o ludności miast i gmin powiatu, stanie rolnictwa i hodowli, przemyśle. Sprawozdania naczelników powiatów guberni kaliskiej (sygn. 2837a–2874) służyły gubernatorom do sporządzenia corocznego raportu o stanie guberni, ponadto były wykorzystywane dla potrzeb zestawień statystycznych. Od 1894 r. naczelnicy powiatu byli zobowiązani do wysyłania wyżej wspomnianych informacji do Centralnej Komisji Statystycznej. Sprawozdania te składały się z dwóch części – pierwszej, opisowej i drugiej, zawierającej dane statystyczne. Często się zdarza, że zachowała się tylko jedna część sprawozdania¹². W zespole znalazły się posyty z danymi o ludności poszczególnych gmin, stanie rolnictwa, hodowli, rozwoju przemysłu, sytuacji finansowej gmin, powinnościach i podatkach.

Do zespołu KGK został opracowany indeks geograficzny i rzeczowy, który ułatwia odnalezienie akt dotyczących danej miejscowości lub konkretnej problematyki. Należy jednak pamiętać, iż indeks geograficzny nie uwzględnia np. zestawień zbiorowych odnoszących się do gmin w powiatach, a także pozycji, w których łączono sprawy o charakterze jednorodnym, a dotyczących gmin i powiatu guberni kaliskiej. Najlepszym przykładem, ilustrującym ten stan

¹² APL, Wstęp do inwentarza akt Kancelarii Gubernatora Kaliskiego /1863–1865/ 1866–1918, nr 93.

rzeczy, jest poszyt, w którym zebrano prośby zgłaszane do urzędu przez mieszkańców powiatu sieradzkiego. Wśród nich znajdują się akta dotyczące usunięcia z urzędu w 1896 r. wójta gminy Szadek, Stanisława Tulińskiego. Jednostka ta nie została jednak uwzględniona w indeksie geograficznym zespołu¹³. W poszycie znajdują się skargi mieszkańców gminy Szadek na niezgodne z ustaleniami zebrania gminnego postępowanie wójta, a także raport naczelnika powiatu sieradzkiego, w którym opisano konflikt pomiędzy mieszkańcami gminy a Stanisławem Tulińskim, oraz prośba o odwołanie wyżej wymienionego ze stanowiska.

W zasobie zespołu KGK znalazły się jedynie cztery jednostki dotyczące bezpośrednio Szadku, ujęte w indeksie geograficznym. Pierwsza z nich zawiera informacje o powołaniu w osadzie jednostki ochotniczej straży pożarnej (także jej statut)¹⁴. W skład kolejnej jednostki, pochodzącej z 1904 r., wchodzi dokumenty związane z założeniem w Szadku Towarzystwa Pożyczkowo-Oszczędnościowego i otwarciem ochronki dla dzieci¹⁵. Ostatnia jednostka zawiera założenia Stowarzyszenia Spożyców „Szadkowianka”, m. in. dwa egzemplarze statutu tej organizacji¹⁶. Warto dodać, że zgłaszanie w Kancelarii Gubernatora wszystkich nowo zakładanych organizacji i instytucji społecznych było obowiązkowe, gdyż to właśnie gubernator wyrażał zgodę na ich powołanie i działalność¹⁷.

W zespole KGK występują również poszyty dotyczące spraw związanych z funkcjonowaniem zarządu gminnego w powiecie sieradzkim. Są to przede wszystkim zestawienia zbiorowe, np. spisu (lub zmiany w składzie) urzędników gminnych¹⁸, dane dotyczące szkół, liczby uczniów, nauczycieli i kosztów utrzymania poszczególnych placówek¹⁹. Dzięki tego rodzaju aktom możemy

¹³ APŁ, KGK, 93 Po prośenijam postupjuščim ot žitelej seradzskago uezda, sygn. 530, 1896, k. 59.

¹⁴ APŁ, KGK, 93, Ob utverždenii ustava dobrovol'nago požarnago obščestva pos. Šadek seradzskago uezda, sygn. 513, 1895–1897, k. 21. Szerzej na temat straży pożarnej w Szadku: T. Olejnik, *Ochotnicza Straż Pożarna w Szadku 1896–1996. Zarys monograficzny*, Szadek 1996.

¹⁵ APŁ, KGK, 93, Po chodatajstvu ob učreždenii v pos. Šadek ssudo-sberegatel'nago obščestva, sygn. 1116, 1904, k. 5; Po chodatajstvu Klaudyny Stokovskoj ob otkryti v pos. Šadek drevnago detskago prijuta, sygn. 1114, 1904, k. 11.

¹⁶ APŁ, KGK, 93, Po chodatajstvu žitelej pos. Šadek /seradzskago uezda/ o razrešenii otkryt' v etom posade obščestvo potrebitelej, sygn. 2483, 1913, k. nlb.

¹⁷ Cz. Ohryzko-Włodarska, *Materiały do dziejów Kaliskiego z lat 1867–1914 przechowywane w archiwum łódzkim*, „Rocznik Kaliski” 1972, t. 5, s. 319.

¹⁸ APŁ, KGK, 93, Spisok prezidentam i burgomistram kališskoj guberni, sygn. 43, 1867, k. nlb; O peremeniach v sostave gminnych dolžnostnych lic po seradzskomy uezdu, sygn. 534, 1896, k. 36; tamże, sygn. 787, 1900, k. 50; O gminnych vojtach sostajaščich na službe k 1 maja 1903 g. v kališskoj guberni, sygn. 1057, 1903, k. 83.

¹⁹ APŁ, KGK, 93, Po sobraniju svedenij ob učebnych zavedenijach v kališskoj guberni, sygn. 344, 1886–1887, k. 134.

odtworzyć m. in. personalia osób sprawujących urzędy w Szadku w tamtym czasie.

Wśród akt zgromadzonych w zespole należy zwrócić uwagę na posyty dotyczące urzędzenia nowo powstałych w latach 1869–1870 gmin wiejskich i zawierające informacje o zmianach zakresu uprawnień władz w miastach guberni kaliskiej zamienionych na osady²⁰, a także kwestiach związanych z zamknięciem magistratów i przejęciem dotychczasowego majątku miejskiego i spraw administracyjnych przez nowe władze gminne²¹. W zasobie zespołu znajdują się posyty z licznymi drukami i zaleceniami władz wyższych dla urzędów niższych instancji – np. instrukcja dla wójtów gmin z 1870 r., dotycząca opieki nad biednymi²².

Posyty zawierające dane dotyczące funkcjonowania gmin, które nie odnoszą się bezpośrednio do Szadku, pozwalają na prześledzenie procesów charakterystycznych dla gmin wiejskich, które z pewnością zachodziły również w tej miejscowości. Dla przykładu istotne mogą okazać się akta mówiące o pojawieniu się i przejęciu przez władze fałszywych biletów kredytowych w powiecie sieradzkim (KGK, 692, O zaderżaniu falšivych kreditnych biletov po seradzskomu uezdu, sygn. 326, rok 1885, poszyt, k. nlb).

W zespole Rządu Gubernialnego Kaliskiego (RGK) znajdują się akta, które dostarczają wielu ważnych informacji o przeszłości ziem wchodzących w skład guberni kaliskiej, szczególnie przydatnych do badania historii gospodarczej i społecznej. Akta RGK, wytworzone w poszczególnych komórkach, po 3 latach od momentu ich wytworzenia były przekazywane do działającego przy urzędzie archiwum. Po wybuchu I wojny światowej, część akt RGK (podobnie jak w przypadku dokumentacji KGK) zostało wywiezionych do Rosji, gdzie do 1918 r. urząd ten kontynuował swą działalność. Po jego likwidacji akta pozostały w archiwach radzieckich – dopiero w 1962 r. zostały przekazane państwu polskiemu i znalazły się w archiwum łódzkim. Natomiast akta, które pozostały na ziemiach polskich, w 1919 r. zostały przejęte przez archiwum kaliskie, a następnie trafiły do Poznania. Po II wojnie światowej znalazły się w Archiwum Głównym Akt Dawnych, skąd w 1955 r. przekazano je do Łodzi. Do chwili obecnej zachowało się jedynie 20% całej produkcji aktowej RGK.

Rząd Gubernialny Kaliski początkowo dzielił się na siedem wydziałów (zgodnie z ukazem carskim z 19/31 grudnia 1866 r.)²³. Od 1902 r. było ich już

²⁰ APŁ, KGK, 93, Po voprosam otnosjajuščichaja k gminnym upravlenijam v sledstvie preobrazovanii gorodov v posady, sygn. 101, 1872, k. 5.

²¹ APŁ, KGK, 93, O preobrazovanii gorodov v posady i o peremienjach proiščedsich po semu že predmetu, sygn. 81, 1870, k. 208.

²² APŁ, KGK, 93, Narjad k rudovodstvu o gminnych upravlenijach, sygn. 52, 1867–1908.

²³ Były to następujące wydziały: administracyjny, wojskowo-policyjny, skarbowy, dóbr rządowych, ubezpieczeń, lekarski, prawny („Dziennik Praw Królestwa Polskiego” 1866, t. 66, s. 153).

tylko pięć, a mianowicie administracyjny, wojskowo-policyjny, prawny, weterynaryjny i lekarski. W 1913 r. utworzono jeszcze jeden wydział – budowlany. Od 1867 r. przy urzędzie działała Kancelaria Prezydialna, redakcja dziennika gubernialnego, a także archiwum. Ponadto w latach 1873–1895 istniał Wydział Ubezpieczeniowy.

Do zespołu opracowano inwentarz oraz indeksy osobowy i geograficzny. Podobnie jak w przypadku Zespołu KGK, nie należy jednak ograniczać się do jednostek ujętych w indeksach, gdyż nie są one kompletne i nie obejmują jednostek grupujących akta jednorodne. Z racji wykonywanych zadań RGK sprawował nadzór nad zarządem gminnym. W zasobie Kancelarii RGK znajdujemy dokumenty, odnoszące się do nadzoru gubernatora nad poszczególnymi gminami guberni – ten stan rzeczy wiązał się z przekazaniem przez gubernatora pewnych zadań do wykonania wydziałom rządu gubernialnego. I tak w zasobie Wydziału Administracyjnego, w Referacie Ogólnym są akta związane z zatwierdzeniem wyborów członków dozoru bożniczego w Warcie i Szadku²⁴ (decyzja w tego rodzaju sprawach należała do kompetencji gubernatora). W tym samym referacie znajdują spisy członków dozoru kościelnego powiatów guberni, a wśród nich także te, które dotyczyły powiatu sieradzkiego²⁵.

W zespole są informacje odnoszące się do spraw bytowych urzędników, jak choćby starań o emeryturę, m. in. dokumenty wyznaczające emeryturę ostatniemu burmistrzowi miasta Szadek Wiktorowi Kochanowiczowi (sprawę wszczęto w marcu 1875 r., a zakończyła się przyznaniem świadczenia dopiero w lutym 1878 r.) czy wnioski o przyznanie świadczeń emerytalnych kasjerowi szadkowskiemu Ludwikowi Skalińskiemu oraz sekretarzowi magistratu Aleksanderowi Zakrzyńskiemu²⁶.

Spuścizna aktowa po Wydziale Administracyjnym RGK obejmuje także uchwały zebrań gminnych (zgłaszane do zatwierdzenia władzom gubernialnym), skargi na nadużycia ze strony wójtów, pisarzy i ławników, spisy kandydatów na urzędy gminne oraz dokumentację związaną z zamykaniem i otwieraniem szkół, utrzymaniem stacji pocztowych i biur pośrednictwa pracy. Jest to bogaty zbiór ilustrujący działalność samorządu gminnego na terytorium guberni, dzięki któremu możemy dowiedzieć się m. in. o rozkładzie powinności w gminie,

²⁴ APŁ, RGK, 92, Wydział Administracyjny (dalej: WA), Referat Ogólny (dalej: RO), Ob utverzdenii v dolnostjach po vyboram – clenov bożnicogo dozora po seradzskom uiezdu, sygn. 1097, 1895, k. 31.

²⁵ APŁ, RGK, 92, Ob utverzdenii v dolnostjach po vyboram v r.k. kostelnych dozorach, sygn. 1186, 1897–1898, k. 183.

²⁶ APŁ, RGK, 92, WA, RO, Ob ischdatajskrovanii emerital'noj pensii vostatnomu burgomistru g. Šadka Viktoru Kochanovicu, sygn. 509, 1875–1878, k. 21; wyznaczenie emerytury kasjerowi miasta Szadku Ludwikowi Skalińskiemu, sygn. 98, 1867; wyznaczenie emerytury sekretarzowi magistratu w Szadku Aleksandrowi Zakrzyńskiemu, sygn. 345, 1870–1871.

ściągnięciu podatków na utrzymanie urzędu gminnego, sądach gminnych, szkołach itp. Znajdziemy tutaj również protokoły z wizytacji w poszczególnych gminach guberni kaliskiej.

W aktach Wydziału Administracyjnego zachowały się teczki z zapisami na rzecz klasztorów i kościołów. Trzy z nich dotyczą zapisów na rzecz kościołów rzymskokatolickich w Szadku²⁷.

Wydział Wojskowo-Policyjny dzielił się na trzy referaty: kwaterunkowy, przesiedleńczy i więzienny. Najliczniej zachowane akta dotyczą nadzoru nad ruchem ludności i związane są z przesiedleniami ludności w głąb Rosji, uwolnienia od poddaństwa rosyjskiego osób, które zamieszkały w zaborze pruskim oraz próśb o przyznanie poddaństwa rosyjskiego przybyszom z Prus. Wśród zachowanych akt znajduje się jedna dotycząca mieszkańca Szadku, Wacława Krasznickiego, starającego się o przesiedlenie wraz z rodziną do guberni mińskiej²⁸.

W zasobie Wydziału Prawnego RGK, w Referacie Sądowym, możemy odnaleźć korespondencję dotyczącą nieprawidłowej działalności samorządów gminnych, jak również innych organów władzy, w tym władzy państwowej. Dla przykładu – znajdują się tutaj akta sprawy o nadużycia członków straży ziemskiej (ówczesnej policji) Aleksego Janiaka, Jana Łomakina, Jana Sobczaka, zgłoszonej przez mieszkańca gminy Szadek Łukasza Ozgę oraz dokumentację związaną z zarzutami o nieprawidłowości w działalności wolno praktykującego w Szadku lekarza Ignacego Lipińskiego²⁹. Warto dodać, że nazwisko Ignacego Lipińskiego pojawia się także w dokumentacji Wydziału Lekarskiego RGK, w związku z otwarciem w 1904 roku w Szadku „lecznicy ogólnej” i nadzoru nad rzecznictwem w tej miejscowości³⁰. W zasobie tegoż wydziału znajdujemy również akta osobowe Ili Pińczewskiego, felczera z Szadku³¹.

Indeks rzeczowy zespołu RGK uwzględnia jednostki archiwalne odnoszące się do powiatu sieradzkiego, m. in. samorządu gminnego (kopie uchwał zebrań gminnych w sprawie szkół lub przeciwstawiających się obciążeniom na rzecz

²⁷ APŁ, RGK, 92, WA, RO, Ob otkaze Aleksandroju Gromdzkoju nedviznosti v pos. Šadek, sygn. 1761, 1908–1913, poszyt, k. 20 – pieniądze przeznaczone na remont kościoła; Ob otkaze Albertinoj Backe v pol’zu r.k. kostela v pos. Šadek, seradzskogo uezda 500 rublej, sygn. 1836, 1909–1912, k. 68 – kwotę przeznaczone na budowę nowej ambony. Zapis trzeci – patrz przypis 9.

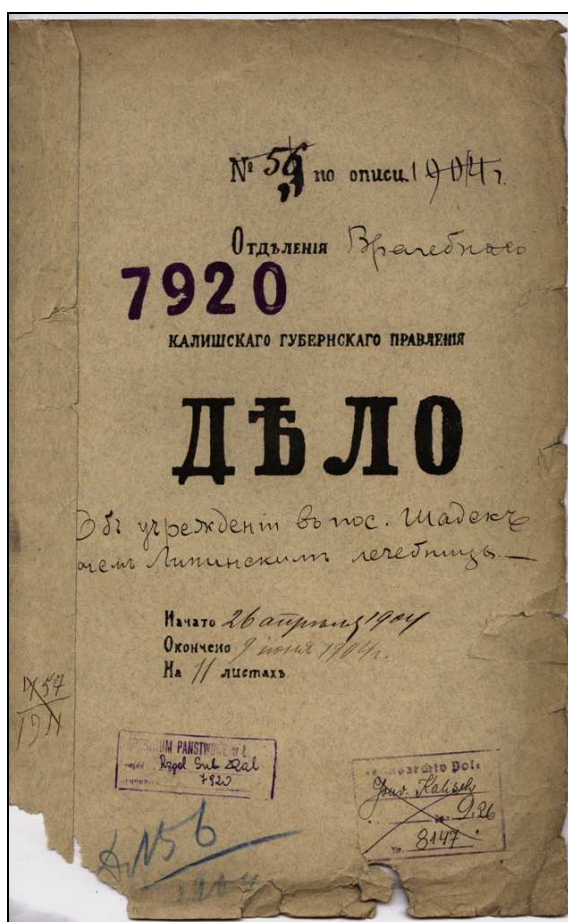
²⁸ APŁ, RGK, 92, sygn. 6042, 1897, k. nlb.

²⁹ APŁ, RGK, 92, Wydział Prawny (dalej: WP), Referat Sądowy, Po raznarodnoj perepiske, sygn. 7703, 1914, k. nlb.; Skarga mieszkańca Szadku Ozgi Łukasza na strażników ziemskich sygn. 7684b, 1914 r.; O nepravil’nych dejstvijach vol’nopraktikujuščich v pos. Šadek i g. Seradze vracej Lipinskogo i Kepminskogo i vojta gminy Vrublev Filipčaka, poszyt, k. nlb.

³⁰ APŁ, RGK, 93, Wydział Lekarski (dalej: WL), Ob učreždenii w pos. Šadek vracem Lipińskim lečebnicy, sygn. 7920, k. 11.

³¹ APŁ, RGK, 93, WL, O službe Šadskovskogo gordoskogo fel’dšera Il’i Pinčeskogo, sygn. 7716, 1868, k. 2.

państwa i zakładów dobroczynnych, nieprawidłowej działalności władz, a także sądów gminnych). Znajdziemy tutaj dokumenty dotyczące remontów, budowy lub likwidacji kościołów i kaplic, zatwierdzenia członków dozorów kościelnych oraz sprawozdania Żydów z sum bożniczych. Interesujące są źródła do historii gospodarczej – liczba bydła i spisy ich właścicieli, akta dotyczące hipotek, ceny materiałów i robocizny obowiązujące w powiecie sieradzkim, a także akta dotyczące planów i nakładów finansowych na budowę lub utrzymanie dróg i mostów. Część dokumentacji dotyczy ruchu ludności oraz działalności straży ziemskiej³².

Fot. 2. Okładka poszytu zawierającego akta dotyczące założenia lecznicy w Szadku
Źródło: APŁ, RGK, 93,
Wydział Lekarski, sygn. 7920

Zespół Urzędu Gubernialnego Kaliskiego ds. Włościańskich (UGK) zawiera materiały na temat urzędzenia wsi z lat 1864–1914 (1932). W jego zasobie

³² APŁ, Rząd Gubernialny Kaliski, Wstęp do inwentarza i indeksy, oprac. T. Dowgird, Łódź 1979, s. 296–297.

znajdujemy materiały do uwłaszczenia włościan w guberni kaliskiej, a także materiały do historii wsi, z wyjątkiem spraw o charakterze politycznym (pozostających w kompetencji gubernatora). W 1864 r., w celu przeprowadzenia reformy uwłaszczeniowej, w guberniach Królestwa Polskiego, utworzono komisje ds. włościańskich, w 1870 r. przekształcone w urzędy ds. włościańskich (działające pod nadzorem gubernatora), które przejęły kompetencje rządów gubernialnych w sprawach związanych z urządzeniem wsi po ukazie z 2 marca 1864 r.

W celu nadania aktom porządku kancelaryjnego, zasób zespołu został podzielony na osiem działów, w związku z czym trudno odnaleźć, korzystając z inwentarza zespołu, materiały odnoszące się do poszczególnych miejscowości. Wśród działów wyodrębniono dział personalny (I), dotyczący urzędników zatrudnionych w urzędach włościańskich, gubernialnych i powiatowych. Dział II obejmuje tzw. akta ogólne, czyli zbiór przepisów w sprawie przeprowadzenia reformy i wprowadzenia samorządu gminnego w guberni kaliskiej.

Kolejny dział (III) zawiera materiały dotyczące sporządzania tabel likwidacyjnych i nadawczych. Archiwalia w tym dziale dodatkowo podzielono na podgrupy – pierwsza z nich obejmuje majątki prywatne, majorackie i instytucyjne, druga mieszczańskich, kolejna majątki państwowe i ostatnia majątki duchowne. Do działu III opracowano indeks miejscowości, ułatwiający odnalezienie archiwaliów dotyczących gminy Szadek.

Dział IV obejmuje akta Oddzielnego Urzędu Spraw Włościańskich, a wśród nich apelacje od wyroków sądów gminnych, skargi na uchwały zebrań gromadzkich, gminnych i szkolnych oraz apelacje od uchwał zebrań towarzystw włościańskich. W ramach działu akta podzielono na trzy grupy, układając je według nazw gmin, oddzielnie dla każdego powiatu. Pierwsze dwie grupy obejmują apelacje od wyroków sądów gminnych, a trzecia zawiera uchwały zebrań gminnych, wiejskich, szkolnych przedłożone urzędowi do zatwierdzenia. Znajdziemy tu poszyt z apelacjami od wyroków sądów gminnych w Szadku z lat 1868–1873 (sygn. 3421), a także zażalenia na decyzje sądu gminnego z lat 1874–1876 (sygn. 3572), akta dotyczące zatwierdzenia uchwał szadzkowskich zebrań gminnych z 25 lutego 1910 r. (sygn. 3736) i z 28 stycznia 1912 r. (sygn. 3737).

Kolejny dział (V) obejmuje akta odnoszące się do zatwierdzania lub uchylania uchwał w sprawie przeznaczenia zysków kas pożyczkowo-oszczędnościowych na cele społeczne.

W dziale VI znajdujemy akta połączonego Urzędu Kaliskiego Gubernialnego Spraw Włościańskich i Kaliskiego Komitetu Obrony Lasów.

Dział VII zawiera protokoły posiedzeń urzędów spraw włościańskich, którym nadano porządek chronologiczny.

Ostatni, VIII dział, jest zbiorem tablic likwidacyjnych i nadawczych dotyczących ziem guberni kaliskiej. Zawierają one nazwiska uwłaszczonych chłopów, wielkość i rodzaj przyznanych im gruntów oraz związane z nimi serwituty. Wpis do tabeli potwierdzał prawo chłopów do otrzymanej ziemi. Tabele, zgromadzone w dziale VIII, zostały podzielone na cztery grupy, zależnie od typów wsi, a w ramach grupy na powiaty i gminy. Do działu VIII został opracowany indeks geograficzny, co bardzo ułatwia odnalezienie akt dotyczących konkretnej miejscowości. Materiał archiwalny został podzielony na cztery grupy, które zawierają:

- 1) tabele wsi prywatnych, majorackich, instytutowych (powiat sieradzki pod sygnaturą 6673–6953);
- 2) tabele sporządzone dla mieszczan rolników (powiat sieradzki – sygn. 7336–7340);
- 3) tabele nadawcze wsi rządowych (powiat sieradzki 7525–7606);
- 4) czwarta – tabele wsi poduchownych (powiat sieradzki sygn. 7794–7819).

W grupie tabel likwidacyjnych odnajdujemy tabelę dotyczącą mieszczan-rolników w Szadku z 1869 r. (sygn. 7339), a także tabele nadawcze majątków poduchownych tejże miejscowości z lat 1865–1880 (sygn. 2887) i z 1877 r. (sygn. 7819)³³. Warto jednak pamiętać, że (podobnie jak w przypadku wcześniejszych zespołów) nie należy ograniczać się do indeksu geograficznego – zawartość akt, odnosząca się do ogólnej tematyki związanej z urządzeniem gmin wiejskich w guberni kaliskiej, pozwala na odtworzenie procesów, które były charakterystyczne w owym czasie również dla Szadku.

Urząd Poborowy Guberni Kaliskiej, którego spuścizna z lat 1874–1917, jest przechowywana w APŁ, został powołany na mocy ustawy o obowiązku służby wojskowej z dnia 1 stycznia 1874 r. W każdej guberni Królestwa Polskiego powstał wówczas gubernialny urząd poborowy oraz powiatowe urzędy powiatowe i dodatkowo dwa punkty zborne. Dla guberni kaliskiej punkty zborne zostały utworzone w Łęczycy (powiaty łęczycki, kolski, koniński, słupecki i turecki) oraz w Sieradzu (sieradzki, kaliski, wieluński). Zadaniem urzędu był nadzór nad poborem rekruta, kontrola osób podlegających obowiązkowi służby wojskowej, rozpatrywanie sprawozdań urzędów powiatowych itp. Interesującymi, pod kątem omawianej problematyki, będą przede wszystkim sprawozdania o rezultatach akcji poborowej w poszczególnych powiatach, zawiadomienia naczelników powiatów o dostarczeniu im przez wójtów gmin i burmistrzów list poborowych (sygn. 93–101) czy sprawozdania z kontroli

³³ APŁ, Inwentarz Zespołu Urząd Gubernialny Kaliski do Spraw Włościańskich z lat 1864–1914 (1932), nr 98; Cz. Ohryzko-Włodarska, *Organizacja władz włościańskich w Królestwie Polskim i ich pozostałość aktowa (1864–1918)*, Warszawa 1973, s. 73–79.

powiatowych urzędów poborowych (sygn. 32, 1913)³⁴. Jeden z podszytów dotyczy także nadużyć urzędowych ze strony urzędnika w powiecie sieradzkim, kancelisty Aleksandra Gepnera, oskarżonego o branie łapówek za uwalnianie od służby wojskowej³⁵.

Istotne dla odtworzenia sytuacji politycznej w powiecie są źródła zgromadzone w zespole Zarządu Żandarmerii Powiatów Wieluńskiego i Sieradzkiego. Do kompetencji urzędu należało m. in. utrzymanie porządku i bezpieczeństwa w powiatach, pomoc władzom administracyjnym i sądowym w wykonywaniu zadań, chwywanie przestępców itp. W zespole znajdują się materiały rodzących się partii i organizacji politycznych, ruchu rewolucyjnego w powiecie sieradzkim, materiały dochodzeniowe przeciwko aresztowanym za przestępstwa polityczne. Do zespołu opracowano inwentarz książkowy³⁶.

Zespół komisji wyborczych do Dumy Państwowej³⁷ guberni kaliskiej i piotrkowskiej stanowi zbiór szczątków zespołów wyborczych komisji powiatowych. Obejmuje zaledwie 24 jednostki archiwalne. Trzy z nich obrazują działalność komisji powiatu sieradzkiego w 1906 r. i zawierają listy wyborców uprawnionych do głosowania na tym terenie (sygn. 16–19). Warto dodać, że w owym czasie prawo wyborcze do Dumy Państwowej posiadali wyłącznie mężczyźni po ukończeniu 25 roku życia, których dodatkowo obowiązywał cenzus majątkowy. W zbiorze tym znajdziemy również zarządzenia związane z wyborami, zasady wyborów przedwstępnych (wybory do Dumy były dwustopniowe i kurialne) oraz protokoły z wyników wyborów. Warto więc spojrzeć na zespół jako na całość, dzięki której można dokonać bardziej szczegółową analizę wyborów na ziemiach guberni kaliskiej³⁸.

Na zakończenie należy wspomnieć o pozostałych zespołach, w których zostały zgromadzone materiały do dziejów guberni, odnoszące się do poszczególnych sfer życia – np. zespół Dyrekcji Naukowej Kaliskiej, ustanowionej w 1867 r., zawierający bogate materiały do dziejów szkolnictwa elementarnego i średniego, zespół Piotrkowskiego Oddziału Banku Włościańskiego, instytucji, udzielającej chłopom pożyczek na zakup ziemi, zespół Zarządu Żandarmerii Kaliskiej, Izby

³⁴ APŁ, Urząd Poborowy Guberni Kaliskiej (dalej: UPGK), 107/I, Po chodatajstvu prizywnych Seradzkiego uezda o predostalvenii im ostroček dlja okončanija obrazovanija, sygn. 188, 1913.

³⁵ APŁ UPGK, 107/I, O činovnike Aleksandre Gepner, sygn. 243, 1877, k. 7.

³⁶ APŁ, Inwentarz Zespołu Zarząd Żandarmerii Powiatów Wieluńskiego i Sieradzkiego 1852–1915, nr 117.

³⁷ Duma Państwowa – powołana przez cara Mikołaja II na mocy ukazu z 17/30 X 1905 r., w wyniku wydarzeń rewolucji 1905 r. miała pełnić rolę parlamentu cesarstwa rosyjskiego. Pierwsza Duma Państwowa zebrała się w kwietniu 1906 r.; APŁ, Komisje wyborcze do Dumy Państwowej guberni kaliskiej i piotrkowskiej – zbiór szczątków zespołów 1906–1914, nr 119.

³⁸ *Archiwum Państwowe w Łodzi, Przewodnik po zasobie archiwalnym*, oprac. M. Bandurka, Warszawa 1998, s. 144.

Skarbowej Kaliskiej, pełniącej nadzór nad sprawami podatkowymi i kontrolującą pracę kas skarbowych powiatowych.

W APŁ znajduje się również zbiór dyplomów czeladniczych i mistrzowskich różnych cechów województwa łódzkiego, który zawiera bogaty zbiór dokumentów wydanych przedstawicielom różnych zawodów z Szadku, m. in. kowali, krawców, murarzy, piekarzy, rzeźników i szewców³⁹.

Kwerenda dokumentów wytworzonych przez gubernialne i powiatowe jednostki administracji państwowej w drugiej połowie XIX w. i w początkach XX w. wykazała, iż spuścizna archiwalna dotycząca Szadku w tym okresie jest szczątkowa i odnosi się do pojedynczych, konkretnych spraw załatwianych przez dany urząd. Część z nich została już wykorzystana przez badaczy⁴⁰. Zachowane źródła nie pozwalają jednak na odtworzenie wszystkich aspektów działalności władz publicznych na tym terenie. W związku z tym badacz dziejów Szadku powinien sięgnąć do źródeł dla powiatu sieradzkiego, zgromadzonych przede wszystkim w zespołach administracji szczebla gubernialnego, na podstawie których można odtworzyć procesy zachodzące w gminach wiejskich w Kaliskiem.

Wartość poznawcza poszczególnych zespołów jest zróżnicowana. Materiał zgromadzony w zespołach władz administracyjnych szczebla gubernialnego jest bardziej przydatny dla odtworzenia historii Szadku, przede wszystkim, z uwagi na fakt, iż w jego zasobie zachowały się akta obrazujące działalność urzędów niższego szczebla. Akta instytucji administracji ogólnej (KGK, RGK) i organów administracji specjalnej (np. UPGK, Urząd ds. Włościańskich) wzajemnie się uzupełniają i dopiero holistyczne spojrzenie na ich zasób pozwala na pełniejsze odtworzenie dziejów regionu szadkowskiego.

Bibliografia

Archiwum Państwowe w Łodzi

Inwentarz III okręgu kalisko-piotrkowskiego Zarządu Akcyzy z lat 1913–1918, oprac. J. Strzałkowski, Łódź 1963, nr 30.

Komisarz do Spraw Włościański Powiatu Sieradzkiego z lat 1870–1912, inwentarz książkowy, nr 103.

Komisje wyborcze do Dumy Państwowej guberni kaliskiej i piotrkowskiej – zbiór szczątków zespołów, inwentarz książkowy, nr 119.

Rada Dobroczynności Publicznej Powiatu Sieradzkiego 1870–1914, Wstęp do inwentarza, oprac. K. Banasik, Łódź 2006, nr 110.

³⁹ http://baza.archiwa.gov.pl/sezam/sezam.php?l=&mode=show&zespoly_id=39246&zaw1

⁴⁰ Dla przykładu: T. Olejnik, *Ochotnicza Straż...*; Z. Chmiel, *Z problemów opieki zdrowotnej w Sieradzkim w XIX i XX wieku* [w:] *Szkice z dziejów...*; P. Sowa, *Doktor Ignacy Lipiński, „Na Sieradzkich Szlakach”* 1995, nr 3.

- Rada Opiekuńcza Zakładów Dobroczynnych Powiatu Sieradzkiego z lat 1843–1870, inwentarz książkowy, nr 109.
- Rząd Gubernialny Kaliski, Wstęp do inwentarza i indeksy, oprac. T. Dowgird, Łódź 1979, nr 92.
- Urząd Gubernialny Kaliski ds. Włościańskich z lat 1864–1914 (1932), nr 98, inwentarz książkowy.
- Urząd Poborowy Guberni Kaliskiej, nr 107/I, inwentarz książkowy.
- Urząd Poborowy Powiatu Sieradzkiego, nr 326/3, inwentarz książkowy.
- Wstęp do inwentarza akt Kancelarii Gubernatora Kaliskiego /1863–1865/ 1866–1918, nr 93.
- Zarząd Żandarmerii Powiatów Wieluńskiego i Sieradzkiego 1852–1915, nr 117/0, inwentarz książkowy.
- Zarządy Powiatowe, Zbiór szczątków zespołów guberni kaliskiej i piotrkowskiej z lat 1868–1915, nr 96, Zarząd Powiatowy Sieradzki, 96/2, inwentarz książkowy.
- http://baza.archiwa.gov.pl/sezam/sezam.php?l=&mode=show&zespoly_id=39246&zaw1

Źródła drukowane, opracowania

- Archiwum Państwowe w Łodzi. Przewodnik po zasobie archiwalnym, oprac. M. Bandurka, Warszawa 1998.
- „Dziennik Praw Królestwa Polskiego” 1866, t. 66.
- Górak A., *Kancelaria Gubernatora i Rząd Gubernialny Lubelski (1867–1918). Studium administratywistyczne i prozograficzne*, Lublin–Radzyń Podlaski 2006.
- Kołodziejczyk R., *Zamiana miast na osady w Królestwie Polskim*, „Kwartalnik Historyczny” 1961, R. 68, 1961, nr 1.
- Kopiczyńska A., *Kancelaria Gubernatora Łomżyńskiego w latach 1867–1918 – funkcje i procesy aktotwórcze*, „Archeion” 1988, t. 84.
- Kozłowski J., *Realizacja reformy administracyjnej w Królestwie Polskim 1867–1875*, „Przegląd Historyczny” 1998, t. 89, z. 2.
- Lamprecht M., Sikora A., *Funkcje administracyjne Szadku – rys historyczny*, „Biuletyn Szadkowski” 2008, t. 8.
- Olejniki T., *Ochotnicza Straż Pożarna w Szadku 1896–1996. Zarys monograficzny*, Szadek 1996.
- Ohryzko-Włodarska Cz., *Materiały do dziejów Kaliskiego z lat 1867–1914 przechowywane w archiwum łódzkim*, „Rocznik Kaliski” 1972, t. 5, s. 303–340.
- Ohryzko-Włodarska Cz., *Organizacja władz włościańskich w Królestwie Polskim i ich pozostałość aktowa (1864–1918)*, Warszawa 1973.
- Parczewski J., *Monografia Szadku*, Warszawa 1870.
- Podziały administracyjne Królestwa Polskiego w okresie 1815–1918. (Zarys historyczny)*, oprac. W. Trzebiński, A. Borkiewicz, „Dokumentacja Geograficzna” Warszawa 1956, z. 4.
- Sowa P., *Doktor Ignacy Lipiński, „Na Sieradzkich Szlakach”* 1995, nr 3.

Śmiałowski J., *Przemiany gospodarcze w rolnictwie, rozwój miast i przemysłu w latach zaborów*, [w:] Śmiałowski J. (red.), *Szkice z dziejów sieradzkiego*, Łódź 1977, s. 199–230.

Śmiałowski J., *Uwłaszczenie mieszczan miastach guberni kaliskiej*, [w:] *Studia i materiały do dziejów Łodzi i okręgu łódzkiego. Uwłaszczenie chłopów i mieszczan rolników*, t. 2, Łódź 1966, s. 249–301.

Witkowski W., *Historia administracji w Polsce 1764–1989*, Warszawa 2007.